

1 Vrijwilligerswerkbeleid nog in de kinderschoenen

plaatsbepaling

Eric Lagendijk,
adviseur/onderzoeker bij DSP-groep

Overheidsbeleid dat gericht is op maatschappelijke activiteiten van vrijwilligers was en is een precare aangelegenheid. Dat is de eerste gedachte die bij mij opkomt na lezing van het artikel van Cees van den Bos. Vrijwilligers en de organisaties die zij vormen: daar moet je behoedzaam mee omgaan. Vraag je te veel van ze, dan keert de wal het schip. Doe je te weinig voor ze, dan onderschat je de maatschappelijke, economische en morele waarde van vrijwilligerswerk. De betrekkelijke autonomie en de eigen dynamiek van het vrijwilligersdomein verdienen gepaste afstand van de overheid. Zo ontstaan veel nieuwe burgerinitiatieven eerder door een terugtrekkende dan een koeserende overheid.

Vrijwilligers zijn te vinden op alle terreinen van overheidsbeleid. In feite zijn overheid, maatschappelijke organisaties en vrijwilligers in elkaar verstrengeld geraakt tijdens de ontwikkeling van de verzorgingsstaat. De overheid neemt daardoor een bijzondere positie in ten opzichte van het vrijwilligersdomein. Vrijwilligers(organisaties) hebben de overheid nodig voor ondersteuning (subsidie, accommodatie, waardering) en de overheid beroept zich op vrijwilligers bij de uitvoering van beleid: zie de sport, de zorg, buurtbeheer of cultuur. De overheid reageert veelal ad hoc op ontwikkelingen die het vrijwilligerswerk doormaakt, en vrijwilligersorganisaties dienen zich daar vervolgens bij aan te passen. Vrijwilligerswerkbeleid is daarom, door de jaren heen, misschien wel het best te typeren met compensatiebeleid.

Cees van den Bos haalt in zijn artikel een aantal voorbeelden aan van dat compensatiebeleid, en de motieven daarachter. Zo levert de maakbaarheidsfilosofie van begin jaren zeventig toch maar mooi de uitvinding van de vrijwilligerscentrale op! Een nieuw instituut dat zich toelegt op samenwerking en coördinatie in een verbrokkeld domein, zou volgens het ministerie van CRM een oplossing kunnen bieden voor een gebrek aan ontplooiingsmogelijkheden van het vrijwilligerswerk.

Compensatiebeleid in de eerste jaren van de 21e eeuw vond zijn vorm in genoemde Commissie Vrijwilligersbeleid en de TSV. Veel gemeenten legden zich toe op ontwikkeling van een vrijwilligerscentrale. En in 2006, vier jaar later, maakt de staatssecretaris in haar beleidsbrief duidelijk dat de infrastructuur op lokaal niveau versteviging behoeft. Wanneer gemeenten kiezen voor een duurzame ondersteuning van het vrijwilligerswerk, dan investeren zij zelf met visie in de infrastructuur. Daarmee zijn vrijwilligerscentrales niet langer overgeleverd aan tijdelijke beleidsimpulsen.

Vrijwilligerswerkbeleid nog in de kinderschoenen

1

Cees van den Bos

Inleiding

Omstreeks 1970 beginnen overheden en maatschappelijke organisaties in tientallen landen vrijwilligerswerkbeleid te ontwikkelen. Vrijwilligerswerkbeleid definiëren Van Hall, Steenberg en Meijs (2004, 22) als: *“a deliberate strategy adopted by a government (or other external party) to influence and stimulate volunteering and volunteerism”*. Zij onderscheiden het daarmee van vrijwilligersbeleid: ‘personeelsbeleid’ van een organisatie die zelf met vrijwilligers werkt.

Dit artikel gaat in op de motieven en doelen van overheden om vrijwilligerswerk te stimuleren en de wijze waarop zij die doelen willen bereiken. Vrijwilligerswerk speelt zich vooral af op het lokale niveau. Om die reden staan twee stimuleringsregelingen van de Rijksoverheid om de lokale ondersteuning van vrijwilligerswerk te versterken, centraal. Deze twee regelingen illustreren welke doelen de overheid vanaf 1970 met vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet wil realiseren. Met behulp van een door Hilger (2005) ontwikkeld schema onderzoeken we of de twee stimuleringsregelingen hun doel bereikt hebben. Ten slotte kijken we even over de grens. Ook in andere landen investeren overheden en maatschappelijke organisaties in de ontwikkeling van vrijwilligerswerkbeleid. Kan Nederland iets van de aanpak in Engeland en Duitsland leren?

Methodologie

Dit onderzoek is gebaseerd op literatuur en beleidsdocumenten. Zo is het *Experiment Vrijwilligerscentrales* tussen 1972-1975 wetenschappelijk begeleid en beschreven door het Nederlands Instituut voor Maatschappelijk Werk Onderzoek (NIMAWO). De jaarverslagen van de Vrijwilligerscentrale Arnhem geven een beeld van de ontwikkeling van deze centrale en van de werksoort. Dat beeld wordt aangevuld met documen-

tatie van onder andere CIVIQ, nationaal kennis- en adviescentrum voor vrijwillige inzet, en haar rechtsvoorgangers. Over de Tijdelijke Stimuleringsregeling Vrijwilligerswerk is recent onderzoeksmateriaal beschikbaar. Ten slotte is geput uit internationale literatuur over de ondersteuning van vrijwilligerswerk, die verzameld is bij de voorbereiding van het in 2005 in VIO jaargang 2, nr. 2 gepubliceerde artikel ‘Vrijwilligerscentrales in de literatuur’ (Bos e.a., 2005). Dit alles is ingekleurd met de ervaringen van de auteur die als directeur sinds 1977 aan een vrijwilligerscentrale is verbonden.

Stimuleringsbeleid Vrijwilligerscentrales 1977-1986

Een schets van het Nederlandse maatschappelijk decor anno 1970, het jaar waarin het ministerie van Cultuur, Recreatie en Maatschappelijk Werk (CRM) het *Experiment Vrijwilligerscentrales* initieert. De verzorgingsstaat komt tot ontwikkeling. De revolutie van de zestiger jaren laat het vrijwilligerswerk niet ongemoeid, protest- en emancipatiebewegingen brengen nieuwe vormen van vrijwillige inzet voort. Secularisering en individualisering verminderen de dwang tot vrijwilligerswerk binnen kerk of andere collectieve kaders. Sociale voorzieningen maken de noodzaak tot vrijwillige inzet minder, gezamenlijkheid neemt af (Van Daal, 1994). Tegen deze achtergrond formuleert het ministerie van CRM haar motieven voor vrijwilligersbeleid (zie tekstbox).

In 1970 vraagt het ministerie de Raden van Overleg en Advies in Arnhem, Groningen en Tilburg hun gedachten te laten gaan over het concept van een vrijwilligerscentrale. Maatschappelijke organisaties in Groningen vragen het ministerie garanties dat de inschakeling van

“Door de toenemende professionalisering en institutionalisering op terreinen die vroeger door vrijwilligers werden bewerkt, is op die terreinen soms een minder positieve waardering van de vrijwilliger te constateren. Er ontstaat dan een spannings- of concurrentieverhouding tussen vrijwilligers en beroepskrachten, die wel begrijpelijk is, maar op den duur onvruchtbaar werkt. Het lijkt erop dat in de laatste tijd een kentering aan de gang is in die zin, dat weer meer de nadruk wordt gelegd op de eigen, positieve bijdrage van de vrijwilliger. Vrijwilligers kunnen zich als zodanig met zaken bezig houden die buiten het bereik liggen van organisaties en beroepskrachten.

Het is derhalve van wezenlijk belang, dat op het welzijnsterrein optimale mogelijkheden worden geschapen voor de ontplooiing van het vrijwilli-

gerswerk. Bij het ministerie bestaat op dit moment (1970) de indruk dat aan deze ontplooiingsmogelijkheden het een en ander ontbreekt. Er is sprake van verbrokkeling en een langs elkaar heen werken in het bestaande vrijwilligerswerk, waardoor het te weinig tot zijn recht komt. Binnen het vrijwilligerswerk zou meer samenwerking, coördinatie en overleg op zijn plaats zijn. Veel verder gaat echter de vraag of de huidige vormgeving van het vrijwilligerswerk - in een grote hoeveelheid van organisaties met een vaak lange geschiedenis en eigen rekruteringskanalen - wel aansluit bij de wensen en behoeften van deze tijd. Het lijkt erop, dat alleen reeds het feit van het georganiseerde verband op zich velen, met name jongeren, afschrikt. Als dat zo is, dan vervreemdt men potentiële vrijwilligers van zich. Het ministerie meent dat het van be-

lang is de mogelijkheden na te gaan van een vrijwilligerscentrale, die tot doel heeft de samenwerking en coördinatie van het vrijwilligerswerk te bevorderen. Dit wil het doen door enerzijds de behoefte aan de inzet en anderzijds het aanbod van vrijwilligers op een meer centraal punt bijeen te brengen, waardoor een betere afstemming van vraag en aanbod mogelijk wordt. (...) Tevens zouden vanuit dit centrum denkbeelden ontwikkeld kunnen worden over een eigentijdse vormgeving van het vrijwilligerswerk. Een dergelijke vrijwilligerscentrale zal geen instelling mogen zijn, die van bovenaf over het vrijwilligerswerk gesteld wordt, maar het resultaat moeten zijn van een gezamenlijk overleg en samenwerking van al degenen, die betrokken (willen) zijn bij het vrijwilligerswerk in welke vorm dan ook. (CRM, 1975b, 2)

vrijwilligers niet ten koste gaat van de werkgelegenheid van beroepskrachten. Die garanties geeft het ministerie niet en Groningen valt af voor de pilot. Een landelijke begeleidingscommissie wordt ingesteld en het Nederlands Instituut voor Maatschappelijke Werk Onderzoek (NIMAWO) zorgt voor de wetenschappelijke begeleiding en vergelijking van de twee, zestien maanden durende, experimenten in Arnhem en Tilburg. Doelstellingen waarmee die in 1972 aan de gang gaan:

1. “nagaan of en in hoeverre een bijdrage kan worden geleverd tot het systematisch confronteren en koppelen van de vraag naar en het aanbod van vrijwilligers;
2. nagaan hoe een vrijwilligerscentrale zou kunnen functioneren en welke activiteiten ontplooid kunnen worden om in de plaatselijke samenleving een reële bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van het vrijwilligerswerk” (Fick, 1974, 7).

De eerste vraag waar de pioniers in Arnhem en Tilburg tegenaanlopen is: wat moeten we verstaan onder vrijwilligerswerk en welke factoren beïnvloeden vrijwil-

ligheid, positief of negatief? Zij hebben de indruk dat hoe strikter de definitie, des te pessimistischer het beeld van vrijwilligheid in de samenleving is. Zij komen tot een indeling in twee categorieën:

- a-categorie: mensen die iets willen doen voor anderen die daar om vragen;
- b-categorie: mensen die zichzelf én elkaar helpen op grond van een gemeenschappelijk belang. Bij deze categorie wordt meestal niet over vrijwilligers gesproken maar over participant, medewerker, deelnemer, verenigingslid et cetera (Fick, 1974, 8).

Een praktijkindeling, die lijkt op het later door Handy (1988) gemaakte onderscheid van vrijwilligersorganisaties in *service delivery*, *mutual support* en *campaigning*. Arnhem en Tilburg houden de brede definitie aan en volgen daarmee de CRM-nota die vrijwilligerswerk omschrijft als “een vorm van zelfwerkzaamheid en participatie” en vindt “dat de burger zelf de mogelijkheid moet hebben om vorm te geven aan de eigen samenleving”. Dit roept in Arnhem wel de vraag op of het gebruik van de term vrijwilliger niet remmend werkt, wanneer je als vrijwilligerscentrale ook zelfhulp, participatie en zelfwerkzaamheid wil bevorderen (Fick, 1974).

Aanvankelijk worden 'het koppelen van vraag en aanbod' als hoofdfunctie en alle andere daarvan afgeleide activiteiten als nevenfunctie gezien. Onder nevenfuncties vallen 'opbouwwerkachtige taken' als voorlichting, overleg en coördinatie, coaching, onderzoek en actie, advies en service. Naar de mening van de projectuitvoerders is het onderscheid tussen hoofd- en nevenfuncties gekunsteld (Fick, 1974). De ervaring leert dat de nevenfuncties essentieel zijn voor het realiseren van de opgedragen doelen. Omdat de projectduur van zestien maanden te kort is om de potentie van de nevenfuncties goed uit de verf te laten komen, stelt de Landelijke Begeleidingscommissie voor het experiment met nog een termijn te verlengen (CRM, 1975a). Het ministerie van CRM honoreert dit voorstel en stelt Arnhem voor twee jaar in de gelegenheid om een nieuw, wetenschappelijk begeleid, experiment uit te voeren met als opdracht:

- "ontwikkeling van verschillende vormen van vrijwilligerswerk;
- methodiekontwikkeling van de 'opbouwachtige' functie ten behoeve van het vrijwilligerswerk;
- afbakening van bovengenoemde (consulenten) functie ten opzichte van andere vormen van samenlevingsopbouw;
- beproeving van de mogelijkheden van verschillende vormen van publiciteit met betrekking tot de koppelfunctie;
- de wenselijkheid onderzoeken van combinatie of scheiding van koppel- en opbouwfuncties" (CRM, 1975a, 193).

Gedurende de eerste experimentele periode koppelt de vrijwilligerscentrale Tilburg niet alleen vrijwilligers aan organisaties, maar ontwikkelt ook een nauwe samenwerking met de *Hulpcentrale*, die vrijwilligers koppelt aan individuen die hulp nodig hebben. Deze vrijwilligerscentrale fuseert in 1975 met deze *Hulpcentrale* en krijgt van het ministerie de middelen om "richting te geven aan het proces van samenlevingsopbouw vanuit de optiek van bevordering van participatie en zelfwerkzaamheid" (CRM, 1975a, 193).

In 1977 oordeelt het ministerie van CRM positief over de resultaten van het 'Experiment Vrijwilligerscentrales'. Om ook andere gemeenten te stimuleren een vrijwilligerscentrale op te zetten, draagt het ministerie met de 'Subsidieregeling Vrijwilligerscentrales' voor 50% bij in de exploitatiekosten. Het Rotterdamse Cen-

trum voor Vrijwillige Dienstverlening en de Maatschappelijke Advies en Informatiecentra (MAIC) in Amsterdam, Utrecht en Den Haag benutten deze regeling als eersten. In de opbouwfase hebben de lokale coördinatoren - vaak op een éénmanspost - veel behoefte aan collegiaal contact. Dat vinden zij in het Landelijk Overleg Plaatselijke Vrijwilligerscentrales (LOPV). Wanneer in 1980 het LOPV inmiddels 40 deelnemers telt, ontstaat de behoefte aan een eigen bureau om de organisatie van de bijeenkomsten en de gezamenlijke belangenbehartiging naar het ministerie te ondersteunen. De Landelijke Vereniging Vrijwilligerscentrales (LVV) wordt opgericht. Het ministerie maakt de aanstelling mogelijk van een coördinator, Theo van Loon. Kantoorroimte wordt gevonden binnen het bureau van de Landelijke Stichting Werkwinkel (LSW) in Utrecht (Bos, 2004). De LVV maakt een stormachtige bloeiperiode door. Op grond van de motie-Beckers (TK 1978-1979, 15 300 XVI, nr. 33) roept de Tweede Kamer in 1979 de Interdepartementale Commissie Vrijwilligersbeleid in het leven om overheidsbeleid ten aanzien van vrijwilligerswerk te formuleren. De Commissie brengt drie deelrapporten uit. Het eerste rapport (CRM, 1980) schetst historische achtergronden, actuele knelpunten en het huidige vrijwilligerswerk (beleid). Het tweede rapport (CRM, 1981) behandelt faciliteiten en juridische aspecten. Het derde rapport (CRM, 1982) gaat in op de verhouding betaald-onbetaald werk. De LVV biedt vrijwilligerscentrales een effectief kanaal om invloed uit te oefenen op de Haagse beleidsontwikkeling. Niet onbelangrijk, omdat de economische teruggang de beleidsmatige focus op vrijwilligerswerk verengt tot: welk werk moet betaald worden of niet, mag je vrijwilligerswerk doen met een uitkering, moet vrijwilligerswerk onderdeel worden van een algemeen beleid op het gebied van de arbeid? (Baalbergen, 1983.) Dit soort vragen beheerst de agenda van vrijwilligerscentrales volledig, want ongeveer 70% van de mensen die in die tijd gebruikt maakt van de vacaturebank van vrijwilligerscentrales is werkloos. Lokale toetsingscommissies moeten deze vragen beantwoorden. Vrijwilligerscentrales worden vanwege hun ervaringsdeskundigheid, naast vertegenwoordigers van sociale dienst, de sociale werkvoorziening, werkgevers en werkgeversorganisaties, uitgenodigd zitting te nemen in deze commissies (Bos, 1985). Met de Wet Onbeloonde Arbeid Uitkeringsgerechtigden (WOAU 1988-1993) krijgen deze commissies een wettelijke basis. Vrijwilligerscentrales doen een stevig beroep op de LVV om hen voor

deze nieuwe taak toe te rusten. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid stelt de LVV in staat om twee extra medewerkers aan te trekken en met de organisatie van regionale studiebijeenkomsten en landelijke congressen tegemoet te komen aan de ondersteuningsbehoefte van haar leden. Het onderwerp 'Werken met behoud van uitkering' verengt zoals gezegd de politieke aandacht voor vrijwilligerswerk. Het belang van de participatieve, democratische en innovatieve functies verdwijnt naar de achtergrond. Terwijl dit proces gaande is decentraliseert het Rijk met de Welzijnswet (1986) de verantwoordelijkheid voor welzijnsbeleid naar de gemeenten, waarmee een eind komt aan de eerste stimuleringsregeling van het Rijk om lokaal vrijwilligerswerk te ondersteunen.

Draagvlak voor vrijwilligerswerkbeleid wordt breder

De Rijksoverheid blijft na de inwerkingtreding van de Welzijnswet aandacht besteden aan vrijwilligerswerk. De beleidsnota 'Vrijwilligerswerk op de terreinen van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur' (1985) karakteriseert vrijwilligerswerk als uiting van maatschappelijke en culturele betrokkenheid en waardeert de ontwikkelingsfunctie. Vrijwilligers constateren lacunes en gebreken in het voorzieningenaanbod en spelen daarop in. In 1991 publiceert het ministerie van Welzijn, Volksgezondheid en Cultuur (WVC) een nieuwe nota over vrijwilligerswerk: 'Onbetaalbaar Werk', als onderdeel van het regeringsbeleid rond 'Sociale Vernieuwing'. Deze nota geeft blijk van een veranderende kijk op vrijwilligerswerk. Niet alleen het resultaat staat centraal, maar ook de betekenis voor de vrijwilliger zelf. Vrijwilligerswerk als middel tot participatie en als uiting van maatschappelijke betrokkenheid. Vrijwilligerswerk wordt in verband gebracht met het uit Oost-Europa afkomstige begrip *civil society*. De toenmalige WVC-minister Hedy d'Ancona geeft het Sociaal en Cultureel Planbureau in 1994 de opdracht om de betekenis van vrijwilligerswerk voor de *civil society* te onderzoeken. Minister Ad Melkert van Sociale Zaken en Werkgelegenheid propageert vrijwilligerswerk in het kader van zijn activerend welzijnsbeleid (de zogenaamde Melkert 3-regeling) onder het motto: 'maatschappelijke participatie door betaald of onbetaald werk' (Vlaar/Keesom, 1997). Onder leiding van Karin Adelmund en met steun van de FNV werkt de PvdA het idee van de Participatiewet uit, waarin onbetaald werk een eerste stap naar werk kan zijn (PvdA, 1996).

Gemeenten benutten enthousiast de ruimte die de nieuwe Bijstandswet van 1996 biedt om op dit gebied te experimenteren. De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) remt dit enthousiasme wat af in haar advies 'Uitsluitend vrijwillig!? Maatschappelijk actief in het vrijwilligerswerk' (RMO, 1997). Zij wijst erop dat activeren van sociaal kwetsbare mensen een belasting is die niet door elke vrijwilligersorganisatie gedragen kan worden en adviseert het Kabinet: 'wees zuinig op het vrijwilligerswerk'. Met de brochure 'Sturen op doelen, faciliteren op instrumenten' (VWS, 1998) biedt het ministerie van VWS gemeenten in 1998 een beleidskader ter ondersteuning van lokaal sociaal beleid. Dit beleid stelt de burger centraal, als mede-vormgever, mede-uitvoerder en als klant. Sleutelwoord in dit beleid is 'participatie'. Het gaat om actief burgerschap, verantwoordelijkheid voor de eigen omgeving. Waarden die juist in vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet tot uiting komen.

Tijdelijke Stimuleringsregeling Vrijwilligerswerk (TSV) 2001-2004

Uit het voorgaande blijkt dat de erkenning van de maatschappelijke betekenis van vrijwilligerswerk eind jaren negentig van de vorige eeuw aanmerkelijk toegenomen is, ten opzichte van 1977. Een samenhangend kader dat de verschillende waarden van vrijwilligerswerk versterkt en met elkaar verbindt, ontbreekt echter nog. De viering van het Internationaal Jaar van Vrijwilligers 2001 (IJV 2001) stimuleert de totstandkoming van dat kader. De officiële internationale start van het IJV 2001 in Amsterdam met deelnemers uit de hele wereld, prominente politieke en koninklijke belangstelling en serieuze aandacht van de media gedurende het hele jaar, zette vrijwilligerswerk in al zijn facetten op de kaart. Als opmaat naar dat IJV 2001 vragen de Tweede Kamerleden Middel en Atsma bij de begrotingsbehandeling voor 2001 het ministerie van VWS, met een motie (TK 2000-2001, 27400 XVI, nr. 31) om voorstellen waarmee de versterking van het vrijwilligerswerk op lokaal niveau een forse impuls krijgt. Als antwoord op deze motie kondigt staatssecretaris Margo Vliegthart op 29 mei 2001 voor de periode 2001-2004 de Tijdelijke Stimuleringsregeling Vrijwilligerswerk af om activiteiten te financieren waarmee het vrijwilligerswerk duurzaam en systematisch versterkt wordt. Zij denkt daarbij met name aan:

- deskundigheidsbevordering of professionalisering van vrijwilligers(organisaties);

- werven en behouden van vrijwilligers, met extra aandacht voor bevolkingsgroepen die nog niet bij het vrijwilligerswerk betrokken zijn;
- taakverlichting voor vrijwilligersorganisaties op administratief, organisatorisch of financieel gebied (VWS, 2001).

Vervolgens stelt zij de Commissie Vrijwilligersbeleid in om gemeenten en provincies te stimuleren nieuw vrijwilligersbeleid op te zetten. "Als de inzet van vrijwilligers om allerlei redenen onder druk staat of op zijn minst van karakter verandert, is dat reden te meer om als gemeentelijke overheid te bezien of het lokale beleid voldoende is toegesneden op het ondersteunen en stimuleren van het vrijwilligerswerk, zoals dat in de gemeente in al zijn facetten voorkomt. Dat vergt zicht op en analyse van datgene wat door vrijwilligers ter plaatse aan 'werk' verzet wordt. Het betekent ook dat eventuele knelpunten in de ondersteuningsstructuur aan het licht moeten komen en dat er gezocht moet worden naar handreikingen om het menselijk kapitaal, dat gemoeid is met vrijwilligerswerk, optimaal en passend bij de nieuwe tijdgeest te benutten. Vrijwilligerswerk vraagt om beleid. Niet iedere gemeente hoeft echter het eigen wiel uit te vinden. "Een landelijk vliegwiel is dan een goed hulpmiddel", schrijft voorzitter Louise Groenman in het voorwoord van de startnotitie voor de commissie ter stimulering van het lokaal vrijwilligersbeleid (Commissie Vrijwilligersbeleid, 2001, 3). De legitimatie voor overheidsbeleid ligt volgens de Commissie in de maatschappelijke functies

van vrijwilligerswerk: participerende, democratische, sociale, integrerende, kwaliteitsbevorderende, kanaliserende, solidariteitsbevorderende, signalerende en emanciperende (Phoelich, 2002).

De belangstelling voor de TSV is zonder meer fors te noemen: 393 van de 493 Nederlandse gemeenten en 11 provincies vragen en ontvangen een meerjarige bijdrage. Inclusief gemeentelijke bijdragen leidt dit tot een impuls van ruim 51 miljoen euro, waarmee 800 verschillende projecten worden georganiseerd. Met pilots in 17 gemeenten en 2 provincies en de beschikbaarstelling van instrumenten en brochures beïnvloedt de Commissie van 2002-2004 de ontwikkeling van gemeentelijk vrijwilligersbeleid (Phoelich, 2005).

De bodem waarop de TSV wordt gezaaid lijkt daarmee vruchtbaarder dan die van de *Subsidieregeling Vrijwilligerscentrales* in 1977. Rond uiteenlopende thema's is de betekenis van vrijwilligerswerk ondertussen erkend: voor sociale vernieuwing, het GroteStedenBeleid, sociale activering, maatschappelijk betrokken ondernemen, cliëntenparticipatie, de relatie overheid-burger, wijkgericht werken, maatschappelijke participatie, maatschappelijke stages, inburgering, sociale cohesie en sociaal kapitaal. Het Internationaal Jaar van Vrijwilligers 2001 heeft bovendien wereldwijd een flinke zet gegeven aan de politieke en publieke erkenning van de waarde van vrijwilligerswerk. Wat betekent dit voor de oogst van de TSV? Is ná de TSV inderdaad sprake van de beoogde duurzame en systematische verster-

Discourse	Focus on...	Main fields	Example	Emphasis on...	Aim	Central motive/mode
Welfare	Services	Social health	Food bank, care work	Provision	Support, well being	Altruïsm, doing-for
Democracy	Participation	Politics	Social movements, NGO's	Advocacy	Influence, expression	Shared interests
Economic	Economic impact	Economy, labour market	Social enterprise, citizens work	Innovation	Employment	Material benefit
Community	Social integration	Neighbourhood	Neighbourhoodhelp	Value, guardian, trust	Creating ties	Proximity, doing-with

Schema 1. Peter Hilger: Four discourses on civic engagement

king van de lokale ondersteuning van vrijwilligerswerk?

Het effect van de twee stimuleringsregelingen

De betekenissen die overheden in Europa - en blijkens het voorgaande ook in Nederland - in de afgelopen jaren aan vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet hebben toegekend, vat Hilger (2005) samen in schema 1.

De *welfare discourse* spitst zich toe op de voordelen die vrijwillige inzet heeft voor individuen en de staat, in termen van maatwerk, effectiviteit, bereik en geringe kosten (Beveridge, 1949; Kramer, 1981; Olk, 1987; Salamon, 1995; Spicker, 1988). De *democracy discourse* benadrukt de rol van vrijwilligerswerk en verenigingen in de vorming van politiek gedrag. Actie- en belangengroepen (NGO's) voeden het politieke systeem en zijn van belang bij de uitvoering van politieke beslissingen (Streeck en Schmitter, 1985; Beck, 1997). De *economic discourse* gaat over de impact van verenigingen op de economie (Salamon en Anheier, 1998; Deth en Leijenaar, 1994), de betekenis van vrijwilligerswerk voor de opvang en reïntegratie van werklozen (Pennens en Hoff, 2003; Rifkin, 1996), de ontwikkeling van gemeenschapstaken (minister André van der Louw, 1981), Melkertbanen en *Bürgerarbeit* (Beck, 1996). In de *community discourse* zijn sociaal kapitaal en sociale cohesie sleutelwoorden. Vrijwilligerswerk draagt bij aan onderling vertrouwen, sociale verbondenheid, maatschappelijke participatie, de ontwikkeling en naleving van waarden en normen (Putnam, 1995; WRR, 2005). Tegen de achtergrond van dit schema beoordelen we het effect van de twee stimuleringsregelingen.

Rijkssubsidieregeling Vrijwilligerscentrales

De Welzijnswet maakt in 1986 een eind aan de Rijks-subsidieregeling Vrijwilligerscentrales en geeft gemeenten de vrijheid om de brede doeluitkering uit het gemeentefonds naar eigen inzicht te besteden. Voor de ontwikkeling van vrijwilligerswerkbeleid is deze verandering ingrijpend. Op het moment dat de 50%-bijdrage van CRM in de exploitatiekosten van vrijwilligerscentrales vervalt, hebben gemeenten nog geen eigen vrijwilligerswerkbeleid ontwikkeld. Tot dan hebben zij meegelif met de beleidsontwikkeling van het ministerie van CRM. Ambtelijk en politiek ontbreekt draagvlak voor lokaal vrijwilligerswerkbeleid, wat de bereidheid om daarvoor binnen het welzijnsbeleid financiële ruimte te maken, niet groot maakt. Zeker niet, wanneer de Welzijnswet gemeenten voor aanzienlijke

bezuinigingen plaatst. Om te overleven zijn de dan 150 Nederlandse vrijwilligerscentrales vooral aangewezen op de steun van gemeentelijke sociale diensten (artikel 36 Wet Werkloosheidsvoorziening, WWV). Deze zijn gearmeerd van de vrijwilligersvacaturebanken, vanwege de goede resultaten die zij boeken bij het activeren van werklozen en het doorbreken van het isolement van kwetsbare mensen. Bij voortzetting van de eerder genoemde 'neventaken' of 'opbouwachtige activiteiten' hebben sociale diensten geen belang. De oorspronkelijke brede doelstelling die het ministerie van CRM met het Experiment Vrijwilligerscentrales heeft en waarin alle vier door Hilger onderscheiden betekenissen van vrijwilligerswerk nagestreefd worden, verengt zich tot één betekenis, de economische: participatie van werklozen. Wanneer begin jaren negentig de werkgelegenheid weer aantrekt, bedanken sociale diensten massaal hun vrijwilligerscentrales voor bewezen diensten. Een aantal kleinere vrijwilligerscentrales - met name in Zeeland en de noordelijke provincies - overleeft dit niet (Bos, 2004). Van Daal (2000) bevestigt dat gemeentelijk vrijwilligersbeleid in zijn algemeenheid een geïsoleerde aangelegenheid is, gericht op een enkele van de door Hilger genoemde betekenissen. Verbindingen met lokaal sociaal beleid (*community discourse*) of lokaal zorgbeleid (*welfare discourse*) worden bijvoorbeeld nauwelijks gelegd. Door verkokering is onduidelijk hoe de non-profit infrastructuur uitwerkt op de civil society en of er sprake is van synergie of tegenwerking. Als overheden al een uitwisseling met de civil society op gang willen brengen, zijn ze daar vaak niet voor toegerust.

Tijdelijke Stimuleringsregeling Vrijwilligerswerk (TSV)

De effecten van de Commissie Vrijwilligersbeleid (Research voor Beleid: Zuidam/Bouwmeester, 2004) en de TSV (SGB0, Berg-le Clercq/Griensven, 2004) worden vanaf 2002 gemeten. Lokaal vrijwilligerswerkbeleid richt zich grofweg op drie clusters van maatregelen (Phoelich, 2005):

- voorwaardenscheppende
 - stimulerende
 - netwerkvorming en beleidsontwikkeling,
- die voornamelijk door vrijwilligerscentrales of welzijnsinstellingen uitgevoerd en vanuit de gemeentelijke sector welzijn worden geregisseerd. Als belangrijkste resultaten van de TSV worden genoemd:
- Provincies en gemeenten vinden het belangrijk dat vrijwilligerswerkbeleid ingebed wordt in integraal

- beleid, waarbij dwarsverbanden gelegd worden met welzijn, sport, ouderenbeleid, onderwijs (*welfare discourse*), sociale activering (*economic discourse*), burgerinitiatieven (*democracy discourse*) en leefbaarheid, waaronder sociale cohesie (*community discourse*) (Berg-le Clercq/Griensven, 2004; Phoelich, 2005).
- Vrijwilligerswerkbeleid staat bij een meerderheid van de gemeenten op de politieke agenda en de politieke steun is groeiende (Phoelich, 2005, 19).
 - Vrijwilligerscentrales worden (weer) opgericht of versterkt (Phoelich, 2005).

Tegelijkertijd geven diezelfde gemeenten aan niet over de capaciteiten te beschikken om deze complexe opgave zelfstandig uit te voeren:

- Vooral kleinere gemeenten verwachten dat zonder de TSV de lokale ondersteuning van vrijwilligerswerk erg moeilijk zal worden (Berg-le Clercq/Griensven, 2004).
- Veel gemeenten geven aan dat hun capaciteit op het terrein van beleidsvoorbereiding (beleidsambtenaren) en uitvoering (lokale en regionale instellingen) onvoldoende is (Berg-le Clercq/Griensven, 2004).
- De tijd om de TSV uit te voeren vindt bijna de helft van de gemeenten te kort. Er is geen sprake van beleidsverankering. 58% verwacht na afloop van de TSV verschillende deelprojecten om vooral financiële redenen te moeten stoppen (Berg-le Clercq/Griensven, 2004).
- Bij de ontwikkeling van vrijwilligerswerkbeleid levert vooral het speerpunt 'zicht krijgen' moeilijkheden op: de behoefte aan monitoring is groot. Ook 'visieontwikkeling' vraagt nog veel aandacht (Phoelich, 2005, 19).
- Bij een aanzienlijk deel van de gemeenten bestaat behoefte aan verdere ondersteuning van rijk of provincie. Kleinere gemeenten lijken meer baat te hebben bij regionale samenwerking en een actieve ondersteunende rol van de provincie (Phoelich, 2005, 19).

Onderzoek dat de provincie Gelderland gedurende de looptijd van de TSV in 2002 (Loof e.a., 2002) en 2005 (Poolman/Prent, 2005) laat verrichten naar de ontwikkeling van gemeentelijk vrijwilligerswerkbeleid in Gelderland, bevestigt bovenstaande analyse en voegt daar nog aan toe:

- Het gaat hier om een 'jong beleidsterrein'. Dat loopt bij bezuinigingsoperaties meer risico's dan bestaand beleid.

- Samenwerking tussen gemeenten rond vrijwilligerswerkbeleid is niet gegroeid. Het sterke lokale karakter van vrijwilligerswerk, de fase waarin de beleidsontwikkeling zich bevindt (beleidsfase) en het graag 'dichtbij huis houden' van de taken, problemen en instrumenten worden als mogelijke oorzaken genoemd (Poolman/Prent, 2005).

De TSV op zich is dus niet voldoende geweest om de aan vrijwilligerswerk toegeschreven betekenissen te verankeren in een integraal lokaal vrijwilligerswerkbeleid. De Commissie Vrijwilligersbeleid stelt de staatssecretaris van VWS in haar eindadvies een *Regeling Verankering Vrijwilligersimpuls (RVV)* voor (Phoelich, 2005). "De Commissie is van mening dat na de algemene gerichte vrijwilligersimpuls verdieping van het lokaal en provinciaal vrijwilligerswerkbeleid noodzakelijk is. De RVV kan dan ook voortbouwen op de TSV. Met de RVV biedt het Rijk aan gemeenten en provincies financieel ruimte voor vernieuwing en intensivering van vrijwilligerswerkbeleid" (Phoelich, 2005, 42). In de uitwerking van de RVV ziet de Commissie een belangrijke rol voor een samenwerkingsverband van VNG, IPO, NOV, CIVIQ en partijen uit bedrijfsleven, onderzoeks- en academische wereld. De RVV komt daarmee in de buurt van het Engelse vrijwilligerswerkbeleid, waarin het accent ligt op de realisering van een samenhangende en landelijk dekkende infrastructuur voor vrijwilligerswerk. De door Hilgers onderscheiden *discourses* liggen ook ten grondslag aan het Engelse vrijwilligerswerkbeleid. Reden om de Nederlandse en Engelse aanpak eens naast elkaar te leggen.

De Engelse aanpak

Het belang van een samenhangende infrastructuur voor vrijwilligerswerk wordt in Engeland in 1998 al gezien door staatssecretaris voor Binnenlandse Zaken, Alun Michael, verantwoordelijk voor vrijwilligerswerkbeleid, en door *Business in the Community*, verantwoordelijk voor maatschappelijk betrokken ondernemen (Green, 1998). *The Compact* (Plowden, W. 2003), het beleidskader waarbinnen de Engelse overheid de relatie tussen overheid en maatschappelijke organisaties uitwerkt, stelt in 1998 een *Code of Good Practice on Volunteering* - die in 2001 verschijnt (Home Office, 2001) - in het vooruitzicht. Premier Tony Blair moedigt het denken over de toekomst van de infrastructuur voor het vrijwilligerswerk verder aan, door de centrale rol van vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet voor de reali-

sering van een *civil society* te benadrukken (Howlett, 1999). De ministeries van Financiën en Binnenlandse Zaken stellen in 2002 de noodzaak vast van een infrastructuur, die het vrijwilligerswerk op landelijk, regionaal en lokaal niveau van adequate dienstverlening voorziet (HM Treasury, 2002). Al deze nota's monden in 2004 uit in *ChangeUp*, het beleidskader van het ministerie van Binnenlandse Zaken, met als doel "*that in 2014 the needs of frontline voluntary and community organisations will be met by support which is available nationwide, structured for maximum efficiency, offering excellent provision which is accessible to all while reflecting and promoting diversity, and is sustainably funded*" (Home Office, 2004, 3). Om vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet te bevorderen wil men in 2014 onder andere het volgende bereikt hebben:

* "*There is a leaner, effectively marketed and high quality volunteering infrastructure reaching, recruiting and placing a greater number and diversity of individuals coupled with improved volunteer management.*

* *There should be provision for local volunteer engagement and organisational support and development, through volunteer centres, in all areas of the country by 2009.*

* *Local, sub-regional and regional Infrastructure Development Plans should detail how the needs of diverse organisations and communities are best met in a given area and recognise the need for independent and accountable structures to represent and advocate for communities of interest. This should be underpinned by the aim of strengthening community cohesion*" (Home Office, 2004, 10).

Parallel aan dit beleidsproces bij de overheid, bereidt *Volunteering England* een "*capacity building and infrastructure framework for the voluntary sector*" voor (Penberthy, 2004). "*Volunteering infrastructure exists to encourage people to volunteer, to make the process of engaging in voluntarism as easy as possible and to ensure that the quality of the volunteering experience is as good as it can be*" (Penberthy, 2004, 4). Omdat vrijwilligerswerk primair als een lokale activiteit wordt gezien, kent men *local volunteering development agencies (LVDAs)* een spilfunctie toe in de lokale ondersteuningsstructuur. Het lokale niveau wordt ondersteund door een regionale en landelijke infrastructuur. Onder infrastructuur verstaat men: "*Voluntary organisations whose primary purpose is the provision of infrastructure (support and development, coordination, representation and promotion) to front-line voluntary and community organisations*" (Penberthy, 2004, 15). Als kernfuncties van deze infra-

structuur, die lokaal, regionaal en landelijk beschikbaar moeten zijn, formuleert men:

- *"Brokerage*
- *Marketing volunteering*
- *Good practice development*
- *Developing volunteering opportunities*
- *Policy response and campaigning*
- *Strategic development of volunteering*" (Penberthy, 2004, 17).

Het bovengenoemde proces is onderdeel van het eerder genoemde nationale beleidskader *The Compact*, waarvan tenminste 90% van de Engelse gemeenten een lokale versie - *Local Compact* - uitvoert: een overeenkomst tussen de gemeente en maatschappelijke organisaties om samenwerking en partnerschap tot stand te brengen en te faciliteren. Er is tien jaar uitgetrokken om de doelen van *ChangeUp* te realiseren. Het *Future Builders Fund* en het *Home Office* financieren deze infrastructuurle operatie (Spes, 2005). Met het *Volunteering Hub Business Plan 2005-2007* leidt *Volunteering England* - de Engelse equivalent van CIVIQ - de uitvoering van een deel van *ChangeUp* en van *Building on Success* (Penberthy, 2004; 2005).

Conclusies

Het Engelse voorbeeld onderstreept de conclusie van de TSV dat gemeenten de ondersteuning van de landelijke en provinciale overheid, in het bijzonder bij de ontwikkeling van visie en beleid, nodig hebben en dat de beoogde 'duurzame en systematische versterking van vrijwilligerswerk' (VWS, 2001) niet het exclusieve domein van gemeenten, maar een gezamenlijke verantwoordelijkheid van landelijke, provinciale en lokale overheden is (Phoelich, 2005, 21). De Engelse case laat zien hoe overheid en maatschappelijke organisaties de door Nederlandse gemeenten gewenste regionale en nationale (samenhangende) ondersteuningsstructuur kunnen ontwikkelen (Berg-le Clercq/Griensven, 2004).

Als uit evaluatie van de twee Nederlandse stimuleringsregelingen blijkt en door Engels beleid bevestigd wordt, dat ontwikkelen en implementeren van integraal vrijwilligerswerkbeleid specifieke expertise en infrastructuur vereist, waarover een gemiddelde gemeente niet beschikt, is de vraag hoe die infrastructuur en expertise wel binnen het bereik van Nederlandse gemeenten kunnen komen. Die vraag is met de

komst van de Wet Maatschappelijke Ondersteuning bijzonder prangend. In de toelichting op de WMO wordt de waarde van vrijwillige inzet voor een *civil society* breed - alle door Hilger genoemde *discourses* passeren de revue - uitgemeten. In de uitvoering (prestatievelden) dreigt het accent echter weer op slechts één daarvan - *welfare* - te vallen.

Voor de uitvoering van de WMO is het Engelse vrijwilligerswerkbeleid, met zijn nadruk op de opbouw van een samenhangende infrastructuur, een voorbeeld dat wellicht tot navolging kan strekken. Voor de ontwikkeling van integraal vrijwilligerswerkbeleid is ook Duitsland de moeite van het volgen waard. Een door de Bondsraad in 1999 ingestelde enquêtecommissie publiceert in 2002 het rapport *Zukunft des Bürgerschaftliches Engagements* (2002). In dat zelfde jaar wordt een belangrijke aanbeveling uit dit rapport, de oprichting van een *Bundesnetzwerk Bürgerschaftliches Engagement*

(BBE), geconcretiseerd. Dit BBE, dat inmiddels 120 leden telt, afkomstig uit maatschappelijk middenveld, overheid en bedrijfsleven, is hét nationale platform voor zaken op het gebied van maatschappelijke betrokkenheid, vrijwilligerswerk en vrijwillige inzet.

Europese landen die een *civil society* nastreven - hun aantal neemt toe (Van Hall e.a., 2004) - onderschrijven over het algemeen de door Hilgers (2005) onderscheiden betekenissen van vrijwilligerswerk. De ontwikkeling van vrijwilligerswerkbeleid staat echter nog in de kinderschoenen en begint in veel landen net op gang te komen. In een situatie, waarin veel landen op het gebied van vrijwilligerswerkbeleid het wiel uitvinden, is met vergelijkend onderzoek naar dat beleid, naar de ingezette instrumenten en de ermee behaalde resultaten, voor zowel vrijwilligerssector als overheden, ongetwijfeld winst te behalen.

Referenties

- Baalbergen, D. [1983]. Vrijwilligersbeleid. *Leeftijd*. 8. p. 7-9.
- Beck, U. [1996]. Erwerbsarbeit durch Bürgerarbeit ergänzen. In: *Erwerbstätigkeit und Arbeitslosigkeit in Deutschland, Teil III*. Zukunftskommission der Länder Bayern und Sachsen p. 148-170.
- Beck, U. [1997]. Subpolitics - the Individual Returns to Society. In: Beck, U. *The Reinvention of Politics. Rethinking Modernity in the Global Social Order*. Oxford UK, Cambridge, US: Polity Press, p. 94-109.
- Berg-le Clercq, T.; Griensven, R. van [2004]. *Evaluatie Tijdelijke Stimuleringsregeling Vrijwilligerswerk. Tweede tussenrapportage*. SGBO, Vereniging van Nederlandse Gemeenten, Den Haag.
- Beveridge, L. [1949]. *Voluntary Action. A Report on Methods of Social Advance*. London, George Allen & Unwin.
- Bos, C. van den [1985]. *Jaarverslag 1984*. Vrijwilligerscentrale Arnhem.
- Bos, C. van den [2004]. *Het effect van stimuleringsmaatregelen*. Vrijwilligerscentrale Arnhem, 11 p.
- Bos, C. van den; Brudney, J., Meijs, L., Ten Hoorn, E. [2005]. Vrijwilligerscentrales in de literatuur: veel vragen, weinig antwoorden; vijf onderzoeksthema's. *Vrijwillige Inzet Onderzocht*, 2:2, p. 19-27.
- Brudney, J.L. [2005]. The Volunteer Center National Network: All it can be? In: Brooks, A.C. (ed.) *Gifts of Time and Money: The Role of Charity in America's Communities*. Lanham, MD: Rowman and Littlefield. p. 77-108.
- Bundesnetzwerk Bürgerschaftliches Engagement: www.b-b-e.de
- Commissie Vrijwilligersbeleid [2001]. *Startnotitie*. Commissie Stimulering Lokaal Vrijwilligersbeleid. Den Haag.
- CRM [1975a]. *Vrijwilligerscentrales; een goede zaak? Verslag van een experiment. Tekst*. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- CRM [1975b]. *Vrijwilligerscentrales; een goede zaak? Verslag van een experiment. Bijlagen*. Staatsuitgeverij, 's-Gravenhage.
- CRM [1980]. *Vrijwilligersbeleid. Eerste Deelrapport*. Staatsuitgeverij, Den Haag.
- CRM [1981]. *Vrijwilligersbeleid. Tweede Deelrapport*. Staatsuitgeverij, Den Haag.
- CRM [1982]. *Vrijwilligersbeleid. Derde Deelrapport*. Staatsuitgeverij, Den Haag.
- Daal, H.J. van [1994]. Hedendaags vrijwilligerswerk: gedaanten, identiteit en aantrekkingskracht. In: Dekker, P. (red.) *Civil Society, verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag. p. 201-219.
- Daal, H.J. van [2000]. Vrijwilligerswerk en overheid. Een veelbelovende relatie? In: Hortulanus, R.P. en Machielse J.E.M. (red.) *Wie is mijn naaste?* Elsevier bedrijfsinformatie bv, 's-Gravenhage, p. 97-110.

- Dekker, P. red. [1994]. *Civil Society, verkenningen van een perspectief op vrijwilligerswerk*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Dekker, P. red. [1999]. *Vrijwilligerswerk vergeleken*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Deth, J. van; Leijenaar, M. [1994]. *Maatschappelijke participatie in een middelgrote stad*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Rijswijk.
- Dulich, M.; Kempfle, M. [2000]. *20 Jahre Freiwilligen-Agentur*. Verein für Fraueninteressen e.V. München.
- Ellis, S.J. [1989]. *Volunteer Centres: Gearing Up for the 1990s*. United Way of America.
- Enquete-Kommission. [2002]. *Zukunft des Bürgerschaftliches Engagements*. Deutscher Bundestag: Bericht Bürgerschaftliches Engagement: auf dem Weg in eine zukunftsfähige Bürgergesellschaft. Opladen.
- Fick, F. [1974]. *Verslag van een experiment*. Vrijwilligerscentrale Arnhem.
- Ford, K.; Kumar, P. [1986]. *Volunteer Bureaux in a multi-racial society*. Volunteer Centre, Berkhemsted.
- Green, T. [1998]. *VB or not VB? The future of the national network of Volunteer Bureaux*. Volunteering number 38, May 1998.
- Hall, T.van, Meijs, L.C.P.M. en Steenbergen, M. [2004]. *Volunteering and Participation on the Agenda. Survey on volunteering policies and partnerships in the European Union*. CIVIQ: Utrecht.
- Handy, C. [1988]. *Understanding voluntary organizations, how to make them function effectively from author of understanding organizations*. Penguin Books, London.
- Hilger, P. [2005]. *Reflexive volunteering and activating infrastructures. A case study of Finland, Germany and Estonia*. Paper for the 3rd ECPR Conference Budapest, Sept. 2005: Convergence and Divergence within the Infrastructure of Civil Society in Europe. peter.hilger@helsinki.fi 27 p.
- HM Treasury [2002]. *The role of the voluntary and community sector in public service delivery: a cross-cutting review*. HM Treasury, London.
- Home Office [2001]. *Volunteering, a code of good practice*. Home Office, Cabinet Office & Compact Working Group. London.
- Home Office [2004]. *ChangeUp*. Home Office Communications Directorate, London.
- Howlett, S.; Locke, M. [1999]. Volunteering for Blair: The Third Way. *Voluntary Action*. Vol. 1. no. 2, Spring 1999.
- Kramer, R.M. [1981]. *Voluntary Agencies in the Welfare State*. London, Los Angeles: University of California Press.
- Loof, P.; Poolman, M.; Prent, A. [2002]. *Bouwstenen voor een vraaggericht provinciaal vrijwilligerswerkbeleid in Gelderland*. K + V, Arnhem.
- Meijs, C.P.M.; Stubbe, W. [2001]. *Ondersteuning van vrijwilligerswerk*. NOV, Utrecht.
- Olk, T. [1987]. Das soziale Ehrenamt, in: *Sozialwissenschaftliche Literaturrundschau*. No 14, p. 84-101.
- Penberthy, C.; Forster, A. [2004]. *Building on Success. Strategy for Volunteering Infrastructure in England 2004-2014*. Volunteering England, London.
- Penberthy, C. [2005]. *ChangeUp, Volunteering Hub, Business Plan 2005-2007*. www.volunteering.org.uk/changeup
- Pennen, T. van der/Hoff, S. [2003]. *Sociale Activering, een brug tussen uitkering en betaalde arbeid*. Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag.
- Poolman, M.; Prent, A. [2005]. *De stand van zaken in het gemeentelijk vrijwilligersbeleid: een onderzoek naar de ontwikkeling van het gemeentelijk vrijwilligersbeleid in de Gelderse gemeenten*. K + V, Arnhem.
- Phoelich, L. (red.) [2002]. *Vrijwilligersbeleid. Plan van aanpak*. Commissie Vrijwilligersbeleid. Directie Sociaal Beleid, Ministerie VWS, 's-Gravenhage.
- Phoelich, L. (red.) [2005]. *Verder werken... er is nog een wereld te winnen!* Eindrapport van de Commissie Vrijwilligersbeleid, 's-Gravenhage.
- Plowden, W. [2003]. The Compact. Attempts to Regulate Relationships Between Government and the Voluntary Sector in England. *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*. Vol. 32, no. 3, September 2003. p. 415-438.
- Putnam, R.D. [1995]. Bowling Alone: America's declining social capital. In *Journal of Democracy*. 6(1) p. 65-78.
- PvdA [1996]. *Sociale zekerheid bij de tijd*. Partij van de Arbeid, Amsterdam.
- Rifkin, J. [1996]. *The End of Work. The Decline of the Global Workforce and the Dawn of the Post-Market Era*. New York: G.P. Putnam' Sons.
- RMO [1997]. *Uitsluitend Vrijwillig!? Maatschappelijk actief in het vrijwilligerswerk*. Advies 5. RMO, Rijswijk.
- Salamon, L.M. [1995]. *Partners in Public Service. Government-Nonprofit-Relations in the Modern Welfare State*. Baltimore and London: The John Hopkins University Press.

- Salamon, L.M./Anheier, H.K. [1998]. Social Origins of Civil Society: Explaining the Nonprofit Sector Cross-Nationally. *Voluntas*, 9/3 p. 213-247.
- Spes [2005]. *Volunteering across Europe. Organisations, Promotion, Participation*. Spes - Centro di Servizio per Volontariato del Lazio, Roma.
- Spicker, P. [1988]. *Principles of Social Welfare. An Introduction to Thinking About the Welfare State*. London: Sage.
- Streeck, W./Schmitter, P.C. [1985]. Community, market, state - and associations? The prospective contribution of interest governance tot social order. In: Streeck, W./Schmitter, P.C. (red.) *Priate interest government: beyond market and state*. London Beverly Hills CA: Sage p. 1-29.
- Vlaar, P./Keesom, J. [1997]. *Sociale Activering. Strategieën en methoden voor het lokale welzijnswerk*. NIZW, Utrecht.
- VWS [1998]. *Sturen op doelen, faciliteren op instrumenten. Beleidskader ten behoeve van gemeenten ter ondersteuning van lokaal sociaal beleid*. Ministerie van VWS, directie Sociaal Beleid, Rijswijk.
- VWS [2001]. *Circulaire Tijdelijke Stimuleringsregeling Vrijwilligerswerk*. Ministerie VWS, DSBN-2189541, Den Haag.
- VWS [2005]. *Beleidsbrief Vrijwillige Inzet 2005-2007*. Ministerie VWS, DLB-2625966, Den Haag.
- WRR [2005]. *Vertrouwen in de Buurt*. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Amsterdam University Press.
- WVC [1991]. *Onbetaalbaar Werk*. In: *Zicht op zorg en welzijn: vrijwilligers*. NIZW/NOV. NIZW 1998, Utrecht
- Zuidam, M; Bouwmeester, J. [2004]. *Tweede meting monitor Vrijwilligerswerkbeleid*. Research voor Beleid. Commissie Vrijwilligersbeleid, 's-Gravenhage.